

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА ПРОТИДІЇ ДИТЯЧІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ У 1920-Х РР.

Омарова А. А.

ВСТУП

Питання дитячої злочинності було і залишається одним із важливих, з огляду на це до нього прикута увага науковців, влади сучасної України. Пояснюється вказане тим, що, враховуючи умови сьогодення, йдеться про економічну ситуацію, соціальні й життєві обставини, в яких опинилися неповнолітні в нашій країні після повномасштабного вторгнення Росії на територію України, унаслідок чого створюється сприятливе підґрунтя для підвищення рівня дитячої злочинності, кількість правопорушень неповнолітніх у найближчому майбутньому може зрости. Отже, існує необхідність в удосконаленні системи розгляду справ щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення. Звісно, беручи до уваги актуальність і значущість окресленої проблеми, вона неодноразово ставала предметом вивчення і до лютого 2022 року, навколо неї точилися дискусії, особливо у зв'язку з тим, що чинне законодавство не задовольняє вимоги часу. Так, дитячу злочинність в Україні, у тому числі й історичний аспект, досліджувала низка сучасних вітчизняних науковців, серед яких О. І. Анатольєва, Т. Б. Букреєв, А. В. Волошинова, М. М. Гуренко, А. Г. Зінченко, Н. М. Крестовська, М. Лакійчук, О. Овсянюк та ін.

Наведене видається цілком логічним, бо для ефективного проведення політики держави у цій сфері треба вивчити передусім накопичений (навіть негативний для уникнення помилок) досвід. Вважаємо, що з точки зору історичних подій, що відбувалися (післяреволюційна й повоенна Україна, голодомор 1921–1923 рр., зростання дитячої безпритульності й бездоглядності, епідемія тифу й іспанки тощо), економічного становища держави та заходів, вжитих для врегулювання проблеми дитячої злочинності, саме 1920-ті роки – це той проміжок часу, який передусім заслуговує на увагу. Проте в даному дослідженні дитяча злочинність усе-таки розглядатиметься окремо від дитячої безпритульності й бездоглядності, аби сфокусуватися саме на ситуації із дитячими правопорушеннями і правопорушеннями, де однією зі сторін виступала дитина.

Для повного висвітлення окресленої проблеми окремо увага буде приділена законодавству, спираючись на приписи якого врегулювалося питання вчинення неповнолітніми правопорушень, а також

тих із них, де однією зі сторін виступала дитина, й органам, що займалися веденням справ неповнолітніх правопорушників і захистом прав неповнолітніх.

1. Законодавство щодо протидії дитячій злочинності у 1920-х рр.

Після утворення Української СРР було прийнято низку нормативно-правових актів, що забезпечували проведення державно-правової політики протидії дитячій злочинності. Одним із перших серед них був Декрет РНК РСФРР «Про комісії для неповнолітніх» від 14 січня 1918 р., який передбачав ліквідацію нечисленних тоді ювенальних судів. Замість цього згідно з Декретом справи неповнолітніх обох статей до 17 років переходили до відання комісій по справах неповнолітніх. Цим же документом закріплювався її склад і регламентувалися інші основні питання її діяльності. Дія згаданого Декрету мала поширюватися і на територію Української СРР. Згодом був прийнятий Декрет «Про відповідальність неповнолітніх» від 12 червня 1920 р.¹, розроблений вже українською радянською владою. Ним закріплювалося, що всі справи неповнолітніх, які не досягли 18 р., розглядаються комісіями у справах неповнолітніх, а також передбачався порядок розгляду справ різних категорій неповнолітніх. Так, якщо злочин було вчинено неповнолітнім разом із особою, яка досягла 18 років, то справа залишалася у віданні судових органів, проте про кожну таку справу необхідно було повідомляти відповідну комісію по справах неповнолітніх. Що стосується морально-дефективних неповнолітніх (*прим. автора* – визначення взято із законодавства), які обвинувачувалися у вчиненні злочинів, то питання їх виховання, навчання і піклування про них належало до сфери відання Народного комісаріату освіти й Народного комісаріату здоров'я. Неповнолітні цієї категорії направлялися комісією у справах неповнолітніх до відповідних лікарсько-виховних (або лікарняних чи медичних) закладів. За потреби до них міг бути застосований особливо пильний режим, як наслідок, їх можна було відправити до спеціальних лікарських закладів Народного комісаріату здоров'я. Іншою була ситуація з неповнолітніми, які не досягли 14-річного віку. Так, у випадку їх засудження до відокремлення від осередка, в якому вони знаходилися, такі неповнолітні поміщалися до спеціальних дитячих установ, які перебували у віданні Народного комісаріату освіти. Проте неповнолітні у віці від 14 до 18 років, якщо комісією встановлено, що

¹ Про відповідальність неповнолітніх (декрет РНК УРСР від 12.06.20). *Збірник законень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1920. № 15. Ст. 281.

обмежитися щодо них засобами медично-педагогічного впливу недостатньо, могли бути віддані до реформаторів, які знаходилися в розпорядженні Народного комісаріату юстиції. Неповнолітні, поміщені до однієї з таких установ, могли бути достроково звільнені ухвалою комісії по справах неповнолітніх.

На підтвердження наведемо дані, вказані Т. Б. Букреєвою². Так, науковець зауважує, що кількість справ, розглянутих упродовж 1921 року в губернських комісіях в Україні, складала 15 тис., з них 10 тис. у містах. Згідно зі звітом про роботу Всеукраїнської комісії у справах неповнолітніх, найбільша кількість справ надійшла з Одеської губернії – 2670. Уже в першій половині 1922 р. в Україні було розглянуто 5512 справ, зокрема, Одеською губернською комісією 1137 справ, а Миколаївською – 420. Ці дві губернії були серед рекордсменів за кількістю правопорушень неповнолітніх.

Незважаючи на те, що нами питання порушення закону безпритульними не висвітлюватиметься, наголосимо, що саме представниками цієї категорії вчинялися злочини. Вважаємо за доцільне зупинитися на тому, що Рада Народних Комісарів Української СРР видала Постанову³, яка наводила вичерпний перелік випадків, коли дитина могла бути визнана безпритульною, що, на наш погляд, стало важливою і своєчасною подією. Так, у Постанові зазначалося, що неповнолітні у віці до 18 років вважалися безпритульними у випадках:

- а) залишення їх батьками або особами, які їх замінюють, без всякого нагляду і піклування;
- б) жорстокого поводження з ними осіб, зазначених у пункті а;
- в) ненадання їм необхідного мінімуму виховання і навчання, передбаченого чинним законодавством;
- г) впливу домашньої обстановки, що розбещує;
- д) ведення самими неповнолітніми порочного способу життя, а так само жебрацтва або бродяжництва;
- е) заняття всякого роду торгівлею.

Не можна оминати того, що одним із заходів боротьби з бездоглядністю було розміщення дітей серед міського й сільського населення на засадах добровільної угоди органів охорони дитинства з громадянами, які дали на це свою згоду. Однак такий захід використовувався як тимчасовий і до покращення становища з продовольством та іншим постачанням. Також передбачалося забезпечення підлітків від

² Букреєв Т. Б. Досвід подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на півдні України в умовах формування радянського тоталітарного режиму : дис. ... канд. юрид. наук : 07.00.01. Луцьк, 2019. С. 136.

³ О мерах борьбы с детской беспризорностью (постановление СНК УССР от 11.06.21). *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1921. № 11. Ст. 293.

14 років і старше роботою в радянських установах, органах профспілок, радгоспах, робітничій, сільськогосподарській кооперації, але вона мала відповідати силам і здібностям дітей та не суперечити законам про охорону праці малолітніх⁴.

У період нової економічної політики (далі – неп) прийнято нові кодекси, в яких також закріплювалися права дітей. Із переходом до нормотворчості на засадах неп довелося внести зміни до законодавства про дітей, зокрема, пом'якшити його декларативність і вивести на перший план можливість реалізації на практиці⁵. Примітно, у цей період до осіб, які не досягли повноліття, арешт як спосіб адміністративної та дисциплінарної відповідальності не застосовувався відповідно до ст. 9 Постанови ВУЦВК «Про невжиття до неповнолітніх арешту як способу дисциплінарної і адміністративної кари»⁶ від 04.01.1922 р. За необхідності такий вид покарання для них змінювався на інший. Усі неповнолітні, які на момент виходу цієї Постанови перебували у місцях позбавлення волі, звільнялися. Проте в ній не уточнювалося, на який саме вид покарання можна було замінити арешт.

Питання відповідальності неповнолітніх також регулювалося Кримінальним кодексом Української СРР 1922 р.⁷ Зокрема, у ньому фіксувалося, що до малолітніх віком до 14 років, а також усіх неповнолітніх віком від 14 до 16 років, щодо яких визнано можливим обмежитися заходами медико-педагогічного впливу, покарання не застосовувалися. Також у разі не досягнення особою 18-річного віку на момент вчинення злочину до неї не могла бути застосована вища міра покарання – розстріл. Аналізуючи наведені положення Кодексу, Г. Д. Риндзюньський та Т. М. Савінська⁸, розрізняли вік безумовної неосудності (до 14 років), вік умовної осудності (14–16 років) і вік пом'якшеної відповідальності (16–18 років).

Кодекс також передбачав кримінальну відповідальність за низку злочинів проти дітей:

- сприяння або підмова до самогубства неповнолітнього, якщо самогубство або замах на нього відбулися;
- викрадення;

⁴ О беспризорных детях (постановление СНК УСРР от 14.10.21). *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1921. № 20. Ст. 591.

⁵ Люблинский П. И. Охрана детства и борьба с беспризорностью за 10 лет. *Право и жизнь*. 1927. № 8. С. 31.

⁶ Про невжиток до неповнолітніх арешту, як дисциплінарної і адміністративної кари (постанова ВУЦВК від 04.01.1922). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 1. Ст. 9.

⁷ Уголовный Кодекс УССР. *Сборник постановлений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1922. № 36. Ст. 553.

⁸ Риндзюньский Г. Д., Савинская Т. М. *Детское право*. Москва, 1923. С. 57.

- приховування або підміна чужої дитини;
- залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості самозбереження через малолітство, старість, хвороби або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, був зобов'язаний турбуватися про таку особу;
- статеві зносини з особами, які не досягли статевої зрілості;
- статеві зносини з особами, які не досягли статевої зрілості, поєднане з розбещенням або задоволення статевої пристрасті у збочених формах;
- розбещення малолітніх або неповнолітніх, вчинене шляхом розпусних дій щодо них;
- залучення до проституції осіб, які знаходилися під опікою або в підпорядкуванні обвинуваченого, або не досягли повноліття.

Також певним чином гарантувалося право на життя ще ненародженої дитини. Так, найвища міра покарання не могла бути призначена або вжита до вагітних жінок, коли вагітність була встановлена лікарським освідченням⁹.

Варто зупинитися ще й на тому, що середньостатистичний вік неповнолітнього правопорушника у 1921–1922 рр. коливався від 16 до 18 років, саме представниками цієї вікової групи у 1921 р. вчинено 48,6 % правопорушень, у 1922 р. – 45 %. У 1923 р він знизився до 13–16 років, саме такі особи вчинили 87 % правопорушень. Нижня вікова планка неповнолітнього правопорушника становила 7 років, хоча траплялися випадки вчинення злочинів дітьми віком 5–6 років¹⁰.

Крім того, і Кримінально-процесуальний кодекс містив деякі положення щодо неповнолітніх. Так, особи, молодші 14 років, до зали судового засідання не допускалися. Стаття 40 закріплювала, що за наявності у справі кількох обвинувачених, з яких один або кілька неповнолітніх (менше 16 років), справа щодо останніх виділялася й передавалася до комісії по справах неповнолітніх. Встановлення віку обвинуваченого, за відсутності належних документів, здійснюється шляхом медичного огляду, у тих випадках, коли є підстави вважати, що обвинувачений неповнолітній¹¹. У 1929 р. внесенні зміни й

⁹ Про нежиття найвищої кари до вагітних (постанова ВУЦВК УСРР від 25.10.1922). *Збірник законень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 46. Ст. 674.

¹⁰ Букреєв Т. Б. Досвід подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на півдні України в умовах формування радянського тоталітарного режиму : дис. ... канд. юрид. наук : 07.00.01. Луцьк, 2019. С. 139.

¹¹ О введеніи в действе Уголовно-процесуального кодекса УССР (Постановление ВУЦИК УССР от 13.09.1922). *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1922. № 41. Ст. 598.

доповнення до Кримінально-процесуального кодексу¹², які передбачали обов'язкову наявність захисника у справах неповнолітніх. Дізнання у справах, в яких досудове слідство не обов'язкове, закривається за постановою органу дізнання, коли притягуваний до відповідальності не досяг 14 років.

Достатньо широкий спектр питань ювенальних правопорушень були врегульовані Кодексом законів про народну освіту¹³. Так, у Кодекс називалися органи, які займалися справами неповнолітніх правопорушників, заклади для них, заклади у справі вивчення й розподілу неповнолітніх. Закладами для неповнолітніх правопорушників були: основний дитячий будинок для правопорушників, допоміжний дитячий будинок для правопорушників, трудова колонія для неповнолітніх правопорушників і трудовий будинок для дівчат. До основного дитячого будинку для правопорушників приймалися неповнолітні до 15 років, які вирізнялися антисоціальними нахилами й звичками. Максимальна кількість дітей становила 30, із розрахунку 10 неповнолітніх на 1 вихователя. В основному дитячому будинку для неповнолітніх могли бути використані примусові заходи, при цьому дисциплінарні покарання використовувати було заборонено. Ті діти, які продемонстрували здатність до виправлення, переводилися до звичайних дитячих будинків. Ті ж із них, які не підлягали виправленню, доправлялися до допоміжного дитячого будинку для правопорушників, які організовувалися відокремлено, у них здійснювався постійний нагляд задля унеможливлення втечі і встановлювався особливий суворо регламентований порядок денний. До вперто неслухняних дітей вживалися наступні заходи впливу: відокремлення, залишення в ліжку, лікарські заходи й обмеження волі. Діти, які довели, що без вжиття до них протягом трьох місяців заходів примусового впливу здатні до виправлення, переводилися до основного будинку для правопорушників. Діти, які не піддавалися впливу, переводилися до реформаторіїв Народного комісаріату юстиції, а діти з очевидним нервовим розладом, епілепсією тощо – до відповідних установ Народного комісаріату здоров'я. Для соціального виховання неповнолітніх правопорушників від 15 до 18 років утворювалися трудові колонії за містом. Основним завданням трудової колонії було виправлення й розвиток соціально-корисних інстинктів вихованців, для чого вводилася основна професійна освіта у вигляді навчання

¹² Про зміну і доповнення до Кримінально-Процесуального Кодексу УСРР (Постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 6–13 лютого 1929 р.). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1929 р. № 7. Ст. 57.

¹³ Про надання чинності Кодексу законів про народну освіту (Постанова ВУЦВК УСРР від 22.11.1922). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 49. Ст. 729.

городництву, садівництву, рільництву, або ж індустріально-технічна підготовка. Ті неповнолітні, які проявили себе соціально корисними, віддавалися кривим родичам, влаштовувалися на працю тощо. Неповнолітні, які не піддавалися впливу, могли бути переведені до реформаторіїв. Максимальний вік, до якого неповнолітній правопорушник міг перебувати в трудовій колонії, становив 18 років. Про всі вищепераховані випадки переведення неповнолітніх правопорушників обов'язково повідомлялися комісії у справах неповнолітніх. Для соціального виховання дівчат віком до 15 років, які вчинили правопорушення, безпритульних, або ж тих, які займалися проституцією, утворювалися трудові будинки. Обов'язковим його елементом була професійно-технічна підготовка. Неповнолітні дівчата-правопорушниці могли перебувати в такому будинку до досягнення 18-ти років. Дівчата, які були нормальними фізично й розумово (*прим. автора* – словосполучення взято із законодавства) й виявили здатність до виправлення, переводилися, залежно від віку, до нормального дитячого будинку, закладів професійної освіти або влаштовувалися на працю. Розумово відсталі дівчата переводилися до соціальних будинків для соціально-відсталих дітей.

Як зазначає А. В. Волошинова, працівники мережі будинків для дітей-правопорушників і «дефективних» дітей мали головним завданням перевиховання маргінального контингенту і перетворення їх на повноцінних членів суспільства. Проте невідповідне матеріальне забезпечення часто ставало цьому на заваді. Аварійний стан будівель і брак устаткування, недостатня кількість мануфактури, шкільного приладдя, продуктів харчування – усе це перешкоджало навчальному й виховному процесу¹⁴.

До закладів із вивчення й розподілу неповнолітніх належали прийомники (*прим. автора* – визначення взято із законодавства) і колектори-розподільники. У разі затримання неповнолітнього, котрий на момент вчинення правопорушення не досяг 15 років, його направляли у прийомник, де він перебував до 3 днів. Після цього його направляли до комісії у справах неповнолітніх, колектору-розподільника або ж передавали батькам чи особам, які їх заміщували. Хлопці й дівчата утримувалися окремо.

Для проведення попереднього вивчення неповнолітнього й вирішення питання про його подальше направлення утворювалися колектори-розподільники на 50 дітей, в яких правопорушники цієї вікової групи перебували 2–3 тижні, а вже потім направлялися до комісії у

¹⁴ Волошинова А. В. Повсякденне життя вихованців закладів для дітей з девіантною поведінкою в Радянській Україні в першій половині 1920-х рр. *Гілея*. 2014. Вип. 85. С. 21.

справах неповнолітніх. Відповідно до Постанови Народного комісаріату освіти Української СРР «Про колектори»¹⁵ на 6 дітей передбачався 1 керівник, який спільно з лікарями-педіатрами і невропатологами провадили індивідуальне вивчення дітей за допомогою ведення особливих індивідуальних карток, щоденників і журналів. Як зауважує С. В. Несинова¹⁶, колектори стали для комісії специфічними кримінологічними лабораторіями з дослідження криміногенних факторів, особистості неповнолітніх правопорушників, розробки найефективніших заходів захисту прав неповнолітніх, попередження їх бездоглядності й правопорушень.

Крім того, із метою запобігання дитячим правопорушенням утворювалися дитячі інспекції, що здійснювали вартування на вокзалах, базарах, майданах та в інших місцях скупчення людей, задля виявлення безпритульних і неповнолітніх правопорушників та їх супроводу до прийомників, колекторів-розподільників і комісій у справах неповнолітніх. Для боротьби з безпритульністю й правопорушеннями також засновано інститут патронату. Патрунування доручалося громадянам, які задовольняли вимоги, що висувалися до осіб, бажаючих взяти на патрунування неповнолітніх. Однак патрунування провадилося під доглядом особливих піклувальників, які призначалися відповідними органами Народного комісаріату освіти.

Для неповнолітніх правопорушників від 14 до 18 років, які важко піддавалися виправленню, створювалися реформаторії¹⁷, в яких діяв принцип об'єднання примусового режиму й обмеження волі з культурно-освітньою роботою. Мета – надати неповнолітнім правопорушникам кваліфікацію, тобто навчити працювати за певним фахом, розширити їх світогляд, розумові здібності шляхом загальної і професійної освіти, сприяти їх фізичному вихованню і зробити їх здоровими за допомогою гімнастики, спорту й гігієни. Облаштування реформаторіїв потребувало значних першочергових витрат, проте саме зміст, при добре організованій праці, обходився дешевше утримання виправно-виховних закладів¹⁸. У них до неповнолітніх

¹⁵ Про колектори (Постанова Народного комісаріату освіти УСРР від 23.07.1920). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1920. № 21. Ст. 410.

¹⁶ Несинова С. В. Державно-правовий механізм захисту прав неповнолітніх в Українській РСР (60-ті – поч. 80-х рр. XX ст.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. С. 148.

¹⁷ Поправно-Трудовий Кодекс (постанова 2-ої Сесії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету IX скликання від 23.10.1925 р.). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1925. № 94–95. Ст. 524.

¹⁸ Люблинский П. И. Борьба с преступностью в детском и юношеском возрасте (социально-правовые очерки). Москва, 1923. С. 298.

правопорушників застосовувалися наступні заходи дисциплінарного впливу:

- 1) догана віч-на-віч;
- 2) догана у присутності інших товаришів;
- 3) заборона забав і розваг на строк до одного тижня;
- 4) позбавлення або обмеження права побачень, листування, передачі й відпусток на строк до одного місяця;
- 5) ізоляція до трьох днів в окремі кімнати під наглядом лікаря з відвідуванням школи і майстерень;
- 6) ізоляція до трьох днів в окремі кімнати під наглядом лікаря без права ходити до школи і майстерень;
- 7) продовження строку перебування в реформаторії;
- 8) обмеження права користуватися грішми, що рахуються за неповнолітнім правопорушником.

Примітно, що перелік заходів дисциплінарного впливу був вичерпний.

Станом на липень 1923 р. в УСРР діяло два реформаторії – у Харкові й Одесі, а у 1925 р. їх було шість, а саме у Києві, Одесі, Миколаєві, Чернігові, Полтаві й Харкові¹⁹. Упродовж 1924–1928 рр. під категорію «рецидивіст» потрапило 3 699 неповнолітніх. На жаль, кількість представників цього віку, які відступали від закону, незважаючи на постійні заяви влади, що ситуація із правопорушеннями неповнолітніх під контролем, із кожним роком збільшувалася. Так, за звітні 1925–1926 рр. приводи в міліцію мали 12 369 (із них до 15 років – 3145) підлітків, за 1926–1927 рр. – 18 640 (до 15 років – 3989), а за 1927–1928 рр. – 22 733 осіб (з них до 15 років – 3875)²⁰.

Діяльність районних та округових (*прим. авт.* – визначення взяті із законодавства) комісій у справах неповнолітніх регулювалися відповідними інструкціями²¹. Так, у них зазначалися склад і повноваження

¹⁹ Букреев Т. Б. Досвід подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на півдні України в умовах формування радянського тоталітарного режиму : дис. ... канд. юрид. наук : 07.00.01. Луцьк, 2019. С. 143.

²⁰ Там само. С. 144.

²¹ Інструкція районним комісіям у справах недолітків (Постанова Наркомосвіти, Наркомюсту, Наркомвнусправ та Наркомздоров'я УСРР від 15.03.1928 р.). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1928. № 15. Ст. 94; Інструкція округовим комісіям у справах недолітків (Постанова Наркомосвіти, Наркомюсту, Наркомздоров'я та Наркомвнусправ УСРР від 25.02.1929). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1929. № 5. Ст. 18; Інструкція про відповідальний та піклувальний догляд над недолітками (постанова Наркомосвіти УСРР від 19.03.1928). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1928. № 15. Ст. 95; Інструкція про юридичну допомогу в справі застосування законодавства про дітей (постанова Наркомюсту і Наркомосвіти УСРР від 03.09.1926). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1928. № 15. Ст. 96.

комісії, порядок порушення й ведення справ, заходи впливу на неповнолітніх правопорушників, оскарження постанов комісії у справах неповнолітніх тощо. Більш детально комісії у справах неповнолітніх будуть розглянуті в наступному параграфі.

2. Органи, що протидіяли дитячій злочинності у 1920-х рр.

Як уже було наголошено в попередньому параграфі, згідно з постановою РНК РСФРР у 1918 р. утворено комісії у справах неповнолітніх, положення документа поширювалися й на територію Української СРР. Як зауважує П. І. Люблінський, правила ведення справ у комісіях були викладені достатньо стисло, скоріше у вигляді загальних побажань, аніж точних настанов²². Проте більш детально діяльність цих комісій регламентована Декретом РНК Української СРР «Про відповідальність неповнолітніх» від 12 червня 1920 р.²³. Відповідно до нього комісії заміняли ювенальні суди. Нагадаємо, у дореволюційний період, точніше ще до Першої світової війни, в Україні були утворені ювенальні суди у Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі, Миколаєві. Це узгоджувалося із світовою тенденцією розглядати справи щодо неповнолітніх окремими судами, спеціально створеними для цих цілей²⁴. Після прийняття Декрету такі суди були ліквідовані, а їх функції передані комісіям у справах неповнолітніх. Виходячи з положень вищезгаданого документа, слідство у справі неповнолітнього провадила окрема особа, яка знаходилася при комісії. Під час проведення слідства постановою судово-слідчих органів або комісії підліток міг бути поміщений до колектору при місцевих комісіях у справах неповнолітніх у складі лікаря-психіатра та педагогів-спеціалістів у виховуванні «дефективних» дітей (*прим. авт.* – словосполучення взято із законодавства). У цих закладах неповнолітні не лише утримувалися, а й вивчалися їх медичний й моральний стани, а за їх результатами надавалися висновки про неповнолітніх тим установам, які розглядають їх справу. На думку О. І. Анатольєвої, яка позитивно оцінює створення комісій у справах неповнолітніх, вони запроваджувалися як міжвідомчі органи, і це дозволяло комплексно

²² Люблінский П. И. Борьба с преступностью в детском и юношеском возрасте (социально-правовые очерки). Москва, 1923. С. 172.

²³ Про відповідальність неповнолітніх (декрет РНК УРСР від 12.06.20). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1920. № 15. Ст. 281.

²⁴ D. Shygal, A. Omarova 'Evaluation of the Results of the Historical and Legal Comparison of the Juvenile Justice of Ukraine and Poland in the 1920s'. 2021, 2(10), Access to Justice in Eastern Europe 67–85. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4-2-a000060> С. 77.

вирішувати проблеми боротьби з правопорушеннями неповнолітніх²⁵. Проте з цією точкою зору ми не погоджуємося, оскільки суттєвим недоліком на даному етапі діяльності комісій була відсутність у їх складі юриста, який міг би правильно кваліфікувати правопорушення, вчинене неповнолітнім, також здійснити нагляд за вірним використанням нормативно-правових актів, що стосувалися правопорушень неповнолітніх.

Як зазначав П. І. Люблінський²⁶, комісії у справах неповнолітніх дуже часто ставилися до питань безпритульності з формальним мірилом тяжкості проступку й обмежувалися простими навіюваннями або доганами там, де потрібні були заходи соціальної допомоги й виховання. Через те, що діяльність комісії мала чисто педагогічний характер, виникало кілька проблем, а саме:

1) незважаючи на те, що законодавством передбачалося право й обов'язок комісій притягати до відповідальності перед судом винуватих у порушенні прав та інтересів малолітніх, вони не мали права накладати стягнення самостійно. Проте таке право й обов'язок мали будь-які офіційні органи влади;

2) постанови комісій не мали формального характеру, що було притаманне судовим рішенням, не зачитувалися неповнолітнім або їх батькам, їм не надавалися копії цих постанов, вони не могли бути оскаржені. Щоправда, постанови могли переглядатися, але лише самими комісіями за власним рішенням, за заявою осіб або закладів, що брали участь у справі, і за клопотанням близьких неповнолітнього;

3) комісії не мали права постановляти рішення про відшкодування збитків, завданих неповнолітнім. Із цим питанням постраждалий мав звертатися до народного суду в порядку цивільного позову, в якому неповнолітній виступав як відповідач;

4) постанови комісій не підлягали оскарженню й перегляду вищими інстанціями.

Відповідно до Положення «Про Центральну Раду захисту дітей»²⁷ вона також ставала органом, що займався правопорушеннями неповнолітніх. Так, Рада забезпечувала охорону материнства й дитинства; дитині – нормальні умови народження, психічного, розумового й духовного розвитку; поліпшення умов життя й харчування; захист від сваволі батьків; боротьбу з дитячою безпритульністю, проституцією,

²⁵ Анатольєва О. І. Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20-х роках ХХ століття : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. С. 79–80.

²⁶ Люблінский П. И. Борьба с преступностью в детском и юношеском возрасте (социально-правовые очерки). Москва, 1923. С. 84, 179–181.

²⁷ Положення про Центральну Раду захисту дітей : Декрет РНК України від 16 березня 1921. ЦДАВОВУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 180. Арк. 75.

жебрацтвом, злочинністю; турботу про «дефективних» дітей; охорону праці неповнолітніх; залучення широких пролетарських мас до роботи з охорони життя, здоров'я й розвитку дитини.

Крім того, правопорушеннями неповнолітніх також займалися Народний комісаріат внутрішніх справ і Державне політичне управління Української СРР. Так, за постановою ВУЦВК і РНК Української СРР від 23 листопада 1927 р. «Положення про заходи в боротьбі з дитячою безпритульністю» названі два органи здійснювали боротьбу із правопорушеннями неповнолітніх. Також НКВС відігравала важливу роль у таких справах, оскільки всі реформаторії були підпорядковані саме йому.

У 1922 р. відповідно до Кодексу законів про народну освіту Головному комітету соціального виховання дітей при Народному комісаріаті освіти, крім інших питань, доручалося розроблення заходів із запобігання безпритульності й правопорушенням неповнолітніх, боротьба з цими явищами, а також порушення справи щодо органів й осіб, які порушують закони про неповнолітніх.

Цим же Кодексом більш детально регламентувалася діяльність комісій у справах неповнолітніх, що розглядали правопорушення неповнолітніх до 16 років. Згідно з приписами акта утворювалася така їх система: Центральна Всеукраїнська комісія та місцеві – губерніальні (*прим. авт.* – термін взято із законодавства) й повітові. Центральна Всеукраїнська комісія складалася з голови (педагога), його заступника, головного інспектора із соціально-правового захисту дитинства, а також двох членів, а саме лікаря і правника, які призначалися Народним комісаріатом освіти за погодженням із Народним комісаріатом юстиції й Народним комісаріатом здоров'я. До повноважень Центральної комісії входило визначення порядку розгляду справ у місцевих комісіях, нагляд і керівництво їх діяльністю, перегляд, в порядку нагляду, вирішених місцевими комісіями справ.

До складу місцевих комісій входили голова (педагог) і два члени – лікар й правник, які призначалися місцевими органами Народного комісаріату освіти й затверджувалися Центральною Всеукраїнською комісією. При призначенні лікаря і правника необхідна була згода місцевих органів Народного комісаріату здоров'я і Народного комісаріату юстиції. До правопорушників місцеві комісії могли вживати наступні заходи:

- 1) вмовляння;
- 2) віддання кривим родичам;
- 3) відсилання на батьківщину;
- 4) влаштування на роботу;
- 5) патрунування;
- 6) передача до спеціальних закладів для правопорушників;
- 7) передача до реформаторіїв Народного комісаріату юстиції.

Варто додати, що до ухвали комісії у всіх випадках діти обов'язково мали проходити через колектор.

До повноважень місцевих комісій також входило надання індивідуальної юридичної допомоги дітям, а також дорослим із питань прав дітей. Достатньо цікавим було введення інституту вихователя-обслідувача, який мав не тільки проводити попереднє слідство, а й здійснювати піклувальний нагляд за неповнолітнім.

Позитивним аспектом можна визнати й включення до складу як Всеукраїнської, так і місцевих комісій правника, що перетворювало роботу комісій з суто педагогічної на юридично кваліфіковану. Проте слід наголосити, що сутність комісій визначалася законодавством як суто педагогічна, оскільки очолювали комісії у справах неповнолітніх педагоги. Отже, можна зробити висновок, що правники виступали як експерти.

Однією з важливих змін щодо діяльності комісій стало закріплення нагляду Народного комісаріату юстиції за організацією й діяльністю комісій у справах неповнолітніх²⁸, що дало поштовх до висунення пропозиції на Всеукраїнському з'їзді працівників юстиції стосовно утворення спеціальних сесій народного суду для розгляду справ неповнолітніх²⁹. Наділення судовими функціями комісій у справах неповнолітніх унеможливило відновлення ювенальних судів.

Із зміною адміністративно-територіального поділу Української СРР були внесені зміни й до структури комісій. Відповідно до спільної постанови ВУЦВК і РНК Української СРР від 27 березня 1925 р.³⁰ структура комісій була наступна: Центральна Всеукраїнська комісія й місцеві: губерніальні й округові. Також суттєвої зміни зазнав склад комісій. Місцеві комісії відтепер склалися із голови, що призначався місцевим органом Народного комісаріату освіти та представників губерніального суду, що призначалися його пленумом, а також Народного комісаріату охорони здоров'я, призначуваного губерніальними й округовими інспектурами охорони здоров'я. Отже, відтепер у складі місцевих комісій був не просто правник, а представник губерніального суду, що, на наш погляд, було, безперечно, позитивною зміною. Крім того, виклик комісіями свідків й експертів мав обов'язкову силу, адже у разі неявки такі комісії мали право виносити

²⁸ Про порядок догляду за організацією та діяльністю комісій в справах про недолітніх (постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 21.01.1924). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1924. № 4–5. Ст. 25.

²⁹ Второй Всеукраинский съезд работников юстиции : тезисы. Харьков, 1924. С. 27–28.

³⁰ . Про доповнення і зміну відділу шостого, розділу 4-го, частини 2-ої, книги другої Кодексу законів про народну освіту УСРР (постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 27.03.1925). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1925. № 16. Ст. 118.

постанови про привід через міліцію. Юридичний компонент комісій був посилений Положенням про судоустрій від 25 жовтня 1925 р., згідно з яким комісії у справах неповнолітніх були віднесені до спеціальних судів³¹. Це в певному сенсі означало відновлення ювенальних судів у вигляді комісій у справах неповнолітніх, проте фактичного визнання комісій судовими органами так і не відбулося. Більш того, сучасники комісій у справах неповнолітніх не підтримували ідеї наділення комісій судовими функціями. Так, Е. Веккер³² однозначно виказував своє негативне ставлення до наділення комісій судовими функціями. Причинами цього слугували відсутність, по-перше, у комісіях «народного елемента», а саме народних засідателів, по-друге, інстанції оскарження рішень комісій, і, по-третє, «небезпека переродження та відриву від соціально-виховних традицій».

Окремо зупинимося на діяльності районних й округових комісій у справах неповнолітніх, яка в 1928 р. регулювалася відповідними інструкціями. Зокрема, в інструкції щодо районних комісій у справах недолітків³³ наступні новації: до її складу, крім голови й районного лікаря, входив народний суддя району. Справи в районних комісіях могли бути порушені на підставі:

- 1) заяв окремих громадян, організацій та об'єднань;
- 2) заяв самих недолітків;
- 3) з ініціативи районної комісії;
- 4) матеріалів органів дізнання, слідства й суду;
- 5) повідомлення урядових установ і службових осіб;
- 6) пропозиції прокуратури.

Заходами попереднього впливу на неповнолітнього визнавалися: 1) зобов'язання про періодичну явку до комісії за відміткою; 2) відповідальний догляд батьків, опікунів або інших осіб; 3) відправлення до загальних дитячих установ або до лікарні, останнє здійснювалося обов'язково з призначення лікаря; 4) поміщення до колектору; 5) надіслання до реформаторіїв, а в разі їх відсутності 6) до будинку примусових робіт, проте цей захід міг бути використаний лише щодо неповнолітніх від 14 років в на строк не більше одного місяця.

³¹ Положення про судоустрій УСРР (Постанова 2-ої Сесії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету IX скликання від 25.10.1925). *Збірник законень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1925. № 92–93. Ст. 522.

³² Веккер Е. Вопросы детского права. *Вестник советской юстиции*. 1925. № 2. С. 69.

³³ Інструкція районним комісіям у справах недолітків (постанова Наркомосвіти, Наркомюсту, Наркомвнусправ та Наркомздоров'я УСРР від 15.03.1928). *Збірник законень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1928. № 15. Ст. 94.

Застосування того чи іншого заходу залежало від низки обставин. Так, відправлення до колектору призначалося у виключних випадках і за призначенням лікаря, коли неповнолітній був безпритульний, соціально занедбаним, коли його не можна було залишити в родині або коли родина правопорушника позитивно на нього не впливала. До реформаторіїв або будинку примусової праці підлітки також поміщалися як виняток, коли неповнолітній був рецидивістом, що втік з установ комісії й знов вчинив тяжкий злочин.

Особливо важливим моментом у всіх справах неповнолітніх було встановлення віку. Необхідною була наявність офіційної довідки про вік. За її відсутності вік встановлювався лікарем – членом комісії. Усі справи розглядалися в закритому судовому засіданні. Причому участь самого неповнолітнього на ньому передбачалася як виняток.

У своєму рішенні комісія могла вживати таких заходів: 1) умовляння; 2) надання під відповідальний догляд батькам, родичам або іншим особам, установам й організаціям; 3) віддання під піклувальний догляд обслідувачам – вихователям районної комісії; 4) відправлення на батьківщину; 5) влаштування на роботу й віддання на патронат; 6) примусове лікування у спеціальних лікарняних установах; 7) поміщення до дитячих установ Народного комісаріату освіти й до спеціальних установ для неповнолітніх правопорушників; 8) поміщення до реформаторіїв. Ці заходи могли бути скомбіновані.

Додамо, що другий та третій заходи комісії регулювалися інструкціями про відповідальний та піклувальний догляд за неповнолітніми³⁴. Так, відповідальний догляд призначався в тому разі, коли неповнолітній був не дуже зіпсований і не потребував застосування будь-яких спеціальних методів виховання, а тільки догляду, а також жив в міцній родині, а його батьки (особи, які про нього піклуються) заслуговували на довіру і, за вказівками комісії, могли виховати неповнолітнього. Піклувальний догляд признався у разі, коли батьки неповнолітнього не могли впливати на нього. У такому випадку комісія здійснювала виховання неповнолітнього за допомогою безпосереднього втручання обслідувача-вихователя чи особи, якій було доручено піклувальний догляд, в життя неповнолітнього: встановлення денного режиму, щоб неповнолітній мав відповідну працю, налагодження його взаємин із батьками, допомога батькам у вихованні, їх відповідальність за поведінку неповнолітнього.

Окремо зауважимо, що районна комісія не лише займалася справами, правопорушником був неповнолітній, але й справами, де

³⁴ Інструкція про відповідальний та піклувальний догляд над недолітками (постанова Наркомосвіти УСРР від 19.03.1928). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1928. № 15. Ст. 95.

неповнолітній був постраждалою стороною. Так, коли батьки, треті особи або установи порушували права неповнолітнього, то районна комісія відновлювала права неповнолітнього з добровільної на це згоди особи, яка порушила цивільні права неповнолітнього, або ж (у разі відмови) завдяки поданню позову до відповідного суду. Також у разі порушення особистих права неповнолітнього районна комісія порушувала проти певної особи кримінальну справу. Аналізуючи даний документ, М. Набок зазначав, що можливість оскарження постанов районних комісій до Всеукраїнської комісії у справах неповнолітніх була зрозумілим фактом, оскільки комісії були спеціальними судами, що й передбачало можливість оскарження їх постанов до суду вищої інстанції (тобто до Всеукраїнської комісії)³⁵.

Як було вказано вище, комісії також надавали юридичну допомогу неповнолітнім, їх батькам у питаннях, що стосуються їх дітей. Відповідно до спільної Постанови Народного комісаріату юстиції та Народного комісаріату освіти Української СРР від 3 вересня 1926 р.³⁶ юридична допомога полягала в наданні порад, складанні паперів на прохання відвідувачів, призначенні представників для провадження справ. Для вчинення таких дій утворювалися спеціальні консультації при районних та окружних комісіях, загальне керівництво якими здійснювалося членом комісії – представником органів юстиції.

Відповідна інструкція³⁷ існувала і щодо окружних комісій. Так, згідно з положеннями документа до їх компетенції належало: 1) вирішення як першою інстанцією справи про неповнолітніх правопорушників віком до 16 років включно, затриманих на території окружного центру; 2) розгляд у порядку нагляду, а так само за скаргами і протестами щодо тих справ, що нею вирішувалися; 3) нагляд за діяльністю районних комісій у справах неповнолітніх, їх інструктаж і реалізація права відводу голів і членів цих комісій; 4) запобігання правопорушенням неповнолітніх в окрузі, коли були достатні загрози дані; 5) надання дітям юридичної допомоги в окружному центрі з усіх питань права, а дорослим – з питань права щодо дітей, спеціальних юридичних консультацій при самій окружній комісії, а також захист інтересів неповнолітніх у судових й адміністративних

³⁵ Набок М. О проекте новой инструкции комиссиям по делам несовершеннолетних. *Вестник советской юстиции*. 1926. № 10. С. 393.

³⁶ Інструкція про юридичну допомогу в справі застосування законодавства про дітей (постанова Наркомюсту і Наркомосвіти УСРР від 03.09.1926). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1928. № 15. Ст. 96.

³⁷ Інструкція окружним комісіям у справах недолітків (Постанова Наркомосвіти, Наркомюсту, Наркомздоровя та Наркомвнусправ УСРР від 25.02.1929). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1929. № 5. Ст. 18.

установах, організовуючи, за погодженням із президією колегії, захисників.

Склад комісії був таким саме, як і районних: голова (педагог) і 2 члени – лікар та член округового суду. Заходи запобіжного впливу й ті, що комісія могла вживати у своєму рішенні, були аналогічними заходам районних комісій. У цілому інструкція для окружних комісій дублювала положення інструкції для районних. Як слушно наголошує Н. М. Крестовська, система заходів, застосовуваних комісіями у справах неповнолітніх, свідчила про повернення до деяких дореволюційних правил ювенальної юстиції. Проте декрети, що становили основу діяльності цих комісій, не мали на меті відновлення автономної ювенальної юстиції, навпаки, вони зберігали юрисдикцію комісій у справах неповнолітніх, які проіснували до 1935 р. Судове втручання відбувалося тільки у випадках вчинення неповнолітніми тяжких злочинів. Ці справи були віднесені до компетенції загальних народних судів, де були організовані спеціальні їх склади судів³⁸.

Достатньо цікавою, на наш погляд, була роль обслідувача-інструктора у районних та окружних комісіях. При детальному аналізі положень відповідних інструкцій можна зробити висновок, що обслідувач-інструктор був не тільки членом комісії, який здійснював допит неповнолітнього, надав свої рекомендації щодо запобіжних заходів впливу тощо, а й виступав свого роду ментором для неповнолітнього правопорушника. Так, до його обов'язків також входило: заохочувати й допомагати неповнолітньому розвивати власні спеціальні здібності, сприяти підвищенню зацікавленості в наукових чи суспільних питаннях шляхом відповідного добору книжок, надання пояснень і порад, забезпечення можливості відвідувати відповідні лекції, збори тощо, зацікавити неповнолітнього професійною роботою, керувати читанням неповнолітнього, вести розмови з ним про прочитане, прищепити йому елементарні правила гігієни, дбати, щоб неповнолітній відвідував клуб «Юний піонер», дитячі виставки, кіно й театри тощо. На нашу думку, досвід інституту обслідувача-інструктора є позитивним в історії боротьби з правопорушеннями неповнолітніх. Введення подібного інституту в сучасній Україні може принести користь і стати у нагоді як спосіб превенції здійснення повторних правопорушень неповнолітніми.

Після завершення зміни адміністративно-територіального поділу Української РСР у 1929 р. структура комісій у справах неповнолітніх була наступною: Всеукраїнська комісія у справах неповнолітніх, міські й районні. У сільській місцевості і містах, що не мали районного

³⁸ Крестовська Н. М. Ювенальне право України : історико-правове дослідження. Одеса, 2008. С. 132.

поділу, розгляд справ про правопорушення неповнолітніх покладалася на культурно-соціальні секції місцевих рад³⁹.

Підсумовуючи, вкажемо, що органами, які займалися правопорушеннями неповнолітніх, були НКВС, Державне політичне управління, Головний комітет соціального виховання дітей при Народному комісаріаті освіти, Центральна Рада захисту дітей та комісії у справах неповнолітніх. Проте основним органом була комісія у справах неповнолітніх, структура й повноваження якої змінювалися із самого початку їх утворення і аж до кінця 1920-х рр.

ВИСНОВКИ

Із моменту утворення Української СРР почалося активне формування законодавства у всіх сферах, у тому числі й у сфері правопорушення неповнолітніх. Це питання було нагальним, враховуючи жахливу статистику дитячої безпритульності, бездоглядності й правопорушень. Законодавство, що регулювало питання дитячої злочинності, було достатньо об'ємним і передбачало утворення не тільки органів, до функцій яких належала протидія дитячій злочинності, а й закладів для неповнолітніх правопорушників. Система цих закладів була логічно побудована і відповідала реаліям того часу, хоча з точки зору сучасного світосприйняття деякі визначення в законодавстві щодо цих закладів були доволі дискримінаційними щодо дітей. Так, достатньо поширеним було поняття «дефективна» дитина і «нормальна» дитина. І хоча законодавство передбачало створення цілої низки спеціальних закладів, недостатність фінансування призводила або до недостатньої їх кількості, або ж до жахливих умов утримання неповнолітніх. Як наголошує Т. Б. Букрєєв, недовість і недосконалість самої політичної системи, відсутність фахівців і коштів на фінансування державних програм, загострення соціально-економічних і політичних протиріч після відходу від політики НЕПу суттєво вплинули на злочинність неповнолітніх⁴⁰.

Стосовно спеціальних органів зауважимо, що за наявності кількох органів, які опікувалися питаннями правопорушень неповнолітніх, основним все ж таки була комісія у справах неповнолітніх. Вони прийшли на зміну ювенальних судів, що існували в Україні до революції. І хоча робилися певні спроби наділити комісії судовими функціями, проте ювенальні суди у вигляді комісій так і не були відновлені. Більш того, навіть спеціального складу суду для розгляду справ неповнолітніх не передбачалося. До кінця 1920-х років зазнавали змін склад і повноваження комісій. Щоправда, чітко визначалася їх структура і склад. Вони відігравали провідну роль у розгляді справ неповнолітніх правопорушників.

³⁹ Барило Т. С. Комиссии по делам несовершеннолетних. Киев, 1976. С. 21.

⁴⁰ Букрєєв Т. Б. Досвід подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на півдні України в умовах формування радянського тоталітарного режиму: дис. ... канд. юрид. наук : 07.00.01. Луцьк, 2019. С. 146.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні розглянуто питання боротьби з правопорушенням неповнолітніх і правопорушеннями, де вони були постраждалою стороною. У першій частині проаналізовано законодавство з питань правопорушень неповнолітніх та щодо них. Надана характеристика закладів для неповнолітніх правопорушників, встановлені особливості утримання в них неповнолітніх й основні заходи впливу (перевиховання). Друга частина присвячена органам, які здійснювали захист порушених прав неповнолітніх і ведення справ неповнолітніх правопорушників. Проаналізовано повноваження вказаних органів, а також наголошено на провідній ролі комісій у справах неповнолітніх. Прослідковано зміни у структурі, складі й повноваженнях комісій у справах неповнолітніх. Акцентовано на позитивному досвіді обслідувача-інструктора у справах неповнолітніх правопорушників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про відповідальність неповнолітніх (декрет РНК УРСР від 12.06.20). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1920. № 15. Ст. 281.
2. Букресв Т. Б. Досвід подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на півдні України в умовах формування радянського тоталітарного режиму : дис. ... канд. юрид. наук : 07.00.01. Луцьк, 2019. 329 с.
3. О мерах борьбы с детской беспризорностью (постановление СНК УССР от 11.06.21). *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1921. № 11. Ст. 293.
4. О беспризорных детях (постановление СНК УССР от 14.10.21). *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1921. № 20. Ст. 591.
5. Люблинский П. И. Охрана детства и борьба с беспризорностью за 10 лет. *Право и жизнь*. 1927. № 8. С. 27–36.
6. Про невжиток до неповнолітніх арешту, як дисциплінарної і адміністративної кари (постанова ВУЦВК від 04.01.1922). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 1. Ст. 9.
7. Уголовный Кодекс УССР. *Сборник постановлений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1922. № 36. Ст. 553.
8. Рынзюнский Г.Д., Савинская Т. М. Детское право. Москва, 1923. 78 с.
9. Про невжиття найвищої кари до вагітних (постанова ВУЦВК УССР від 25.10.1922). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 46. Ст. 674.

10. О введении в действие Уголовно-процессуального кодекса УССР (Постановление ВУЦИК УССР от 13.09.1922). *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1922. № 41. Ст. 598.

11. Про зміну і доповнення до Кримінально-Процесуального Кодексу УСРР (Постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 6–13 лютого 1929 р.). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1929 р. № 7. Ст. 57.

12. Про надання чинності Кодексу законів про народну освіту (Постанова ВУЦВК УСРР від 22.11.1922). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 49. Ст. 729.

13. Волошинова А. В. Повсякденне життя вихованців закладів для дітей з девіантною поведінкою в Радянській Україні в першій половині 1920-х рр. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 85. С. 18–22.

14. Про колектори (Постанова Народного комісаріату освіти УСРР від 23.07.1920). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1920. № 21. Ст. 410.

15. Несинова С. В. Державно-правовий механізм захисту прав неповнолітніх в Українській РСР (60-і – поч. 80-х рр. ХХ ст.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 230 с.

16. Поправно-Трудовий Кодекс (постанова 2-ої Сесії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету ІХ скликання від 23.10.1925 р.). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1925. № 94–95. Ст. 524.

17. Люблинский П. И. Борьба с преступностью в детском и юношеском возрасте (социально-правовые очерки). Москва, 1923. 302 с.

18. Інструкція районним комісіям у справах недолітків (Постанова Наркомосвіти, Наркомюсту, Наркомвнусправ та Наркомздоровя УСРР від 15.03.1928 р.). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1928. № 15. Ст. 94.

19. Інструкція округовим комісіям у справах недолітків (Постанова Наркомосвіти, Наркомюсту, Наркомздоровя та Наркомвнусправ УСРР від 25.02.1929). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1929. № 5. Ст. 18.

20. Інструкція про відповідальний та піклувальний догляд над недолітками (Постанова Наркомосвіти УСРР від 19.03.1928). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1928. № 15. Ст. 95.

21. Інструкція про юридичну допомогу в справі застосування законодавства про дітей (постанова Наркомюсту і Наркомосвіти УСРР від 03.09.1926). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1928. № 15. Ст. 96.

22. Про відповідальність неповнолітніх (декрет РНК УРСР від 12.06.20). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1920. № 15. Ст. 281.

23. D. Shygal, A. Omarova 'Evaluation of the Results of the Historical and Legal Comparison of the Juvenile Justice of Ukraine and Poland in the 1920s', 2021, 2(10), Access to Justice in Eastern Europe 67–85. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.2-a000060> (с. 77)

24. Анатолюева О. І. Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20-х роках ХХ століття : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2003. 216 с.

25. Положення про Центральну Раду захисту дітей : Декрет РНК України від 16 березня 1921). ЦДАВОВУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 180. Арк. 75.

26. Про порядок догляду за організацією та діяльністю комісій в справах про недолітніх (постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 21.01.1924). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1924. № 4–5. Ст. 25.

27. Второй Всеукраинский съезд работников юстиции. Харьков, 1924. С. 27–28.

28. Про доповнення і зміну відділу шостого, розділу 4-го, частини 2-ої, книги другої Кодексу законів про народну освіту УСРР (Постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 27.03.1925). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1925. № 16. Ст. 118.

29. Положення про судоустрій УСРР (Постанова 2-ої Сесії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету IX скликання від 25.10.1925). *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1925. № 92–93. Ст. 522.

30. Веккер Е. Вопросы детского права. *Вестник советской юстиции*. 1925. № 2. С. 68–70.

31. Набок М. О проекте новой инструкции комиссиям по делам несовершеннолетних. *Вестник советской юстиции*. 1926. № 10. С. 391–394.

32. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: історико-правове дослідження. Одеса, 2008. 328 с.

33. Барило Т. С. Комиссии по делам несовершеннолетних. Киев, 1976. 90 с.

Information about the author:

Omarova Aisel Azad kyzy,

Candidate of Science of Law,

Associate Professor at the Department of History of State and Law of

Ukraine and Foreign Countries

Yaroslav Mudryi National Law University

50, Celinogradska str., Kharkiv, 61202, Ukraine